

VU Research Portal

Nut en onnut van morele beginselen en 'hoge principes'

van Stokkom, B.

published in

Tijdschrift voor Herstelrecht
2010

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Stokkom, B. (2010). Nut en onnut van morele beginselen en 'hoge principes'. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 10(4), 86-90.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Nut en onnut van morele beginselen en ‘hoge principes’

Een reactie op Bart Pattyn

Bas van Stokkom

Bart Pattyn keert zich in zijn bijdrage tegen de traditionele overtuiging dat ethisch denken zou berusten op morele wetten. Hij keert zich ook tegen de twee actuele ethische theorieën, de kantiaanse plichtenleer en het utilitarisme, die vanuit funderende beginselen (respectievelijk de rede en maximaal geluk) zouden kunnen vaststellen wat laakbaar of goed is. Volgens Pattyn zijn er geen redenen aan te nemen dat er universele morele principes bestaan op basis waarvan men, onafhankelijk van particuliere culturele tradities en historische ontwikkelingen, goed gedrag kan afleiden. Hij ziet meer heil in ethische inzichten waarin cultuurspecifieke morele gewoonten en gevoelens worden bereflecteerd. Ethiek is bezinning op moreel verantwoorde praktijken en op de functies van onder andere taboes, rituelen, deugden en morele ervaringen.

Pattyn keert zich ook tegen het ‘monologisch zelfverstaan’ dat typerend is geworden voor de liberale Angelsaksische filosofie. Dat zelfverstaan bestaat uit de reflex om uit te gaan van het geïsoleerde en onafhankelijke individu, en conventies en instituties als afgeleide van individuele beslissingen te zien. De sociologische traditie van Durkheim rekent met die fantasie af en redeneert precies omgekeerd: het collectief bewustzijn gaat vooraf aan het individu. Morele verwachtingen zijn collectief gegeven en transgressies van morele normen wekken collectieve verontwaardiging op. Samenlevingen kunnen op drie manieren omgaan met die transgressies: (1) wraak nemen en gehoor geven aan de wens hard te straffen, (2) rationeel recht toepassen en publieke gevoelens uitschakelen, en (3) het herstellen van het zelfrespect van de betrokkenen door restitutie. Die derde herstelrechtelijke vorm houdt het midden tussen heetgebakerde wraak en koele rechtsspraak.

Ik geloof dat Pattyn daarmee een interessant parcours heeft doorlopen. Het gaat in de ethiek vooral om reflectie op concrete doorleefde morele ervaringen, ver weg van abstracte bespiegelingen over morele principes. Vertaald naar het herstelrecht: de betrokkenen kunnen op respect rekenen en er kan – anders dan in de koele en hete rechtsvarianten – vertrouwen worden opgebouwd.

Pattyns benadering van herstelrechtelijke praktijken sluit nauw aan bij wat Johan Deklerck (2007) een informele ethiek noemt. Deklerck onderscheidt enerzijds een externalistische ethiek die verbonden is met wetten en regels, en anderzijds een internalistische ethiek waarin mensen teruggrijpen naar hun eigen levenservaringen. Het is een ervaringsethiek die onder andere gebaseerd is op het vermogen van mensen om zich te binden aan het grotere geheel en existentiële diepgang te bereiken. Het is tegelijk een ethiek die ver verwijderd is van abstractie of theorie.

Deklerck situeert de herstellfilosofie binnen deze internalistische ethiek. Wanneer mensen bij een bemiddelingsproces zijn betrokken, nemen ze bewust of onbewust hun hele levensloop mee, inclusief de dieper liggende pijnervaringen zoals slachtofferschap, mislukkingen en verkeerde keuzes. De kunst is zijns inziens weer een 'existentiële heelheid' te ontwikkelen waarvoor bemiddeling geschikt lijkt. De bemiddelingspraktijk kan ook worden begrepen als een tegenbeweging om meer morele communicatie binnen het domein van het strafrecht te brengen. Bemiddeling beoogt de omgang en afhandeling van misdaad en straf sterker te laten aansluiten bij de leefwereld van de betrokkenen (Leest 2007). In feite omarmt Pattyn dat perspectief: binnen de context van herstelbemiddeling hebben de participanten de mogelijkheid hun woede, angst en pijn te uiten en te zoeken naar herkenning. De meerwaarde van een herstelrechtelijke ethiek schuilt dan ook in morele communicatie tussen de betrokkenen: zij kunnen werken aan hernieuwd begrip en vertrouwen. Ik geloof dat er een sterke aantrekkingskracht uitgaat van deze herstelgerichte communicatie, niet alleen voor de betrokkenen zelf, maar ook voor buitenstaanders wanneer zij van concrete bemiddelingsgesprekken kennis kunnen nemen. De narratieve kracht van de vaak emotionerende bijeenkomsten kunnen hen mogelijk overtuigen van het belang van psychologisch herstel. Zij kunnen zich herkennen in de hoofdrolspelers, hun onzekerheden en hun behoefte om te worden gewaardeerd.

Deze communicatieve ethiek staat op gespannen voet met vele kernbegrippen van de orthodoxe beginselenethiek: objectiviteit, onpersoonlijkheid, belangeloosheid, universaliteit. In die orthodoxe tradities van de moderniteit – kantianisme; utilisme – wordt alle aandacht gericht op morele keuzes en beslissingen, ten koste van morele bindingen, gezindheden en emoties. Zoals gezegd, ethiek zou een zaak zijn van de rede of het streven naar maximaal geluk. Deze orthodoxe tradities schieten echter tekort om de complexiteit van moreel handelen te begrijpen; ze hebben geen goed begrip van belangrijke delen van het menselijke leven, met name de morele gevoelens en passies. Veel morele bindingen worden helemaal niet rationeel gekozen of overeengekomen. En het ontwikkelen van empathie is moeilijk voorstelbaar zonder morele sensibiliteit. De aristotelische deugdethiek en de theorie van *moral sentiments* van de Schotse filosofen (onder anderen David Hume en Adam Smith) hebben wat dat betreft meer te bieden.

Toch meen ik dat Pattyn er weinig rekening mee houdt dat morele argumentaties vaak (moeten) aanhaken op morele principes. Als onze morele beoordelingen afhankelijk worden van passies en karaktereigenschappen, worden zij vaak wankel. Zo stelt de liberale filosoof Rawls dat barmhartig handelen gebaseerd kan zijn op irrelevante feiten en subjectieve criteria zoals vertrouwdsheid of een vooroordeel. Om dit 'tekort' te repareren is sturing van barmhartigheid door principes van rechtvaardigheid nodig. Bovendien, ethici die deugden, motieven en emoties vooropstellen, kunnen vaak geen bevredigend antwoord geven op vragen wat wij moeten doen in situaties die om een keuze of een beslissing vragen (zie Van Willigenburg e.a. 2000). We hebben vaak te maken met onderling strijdige morele overwegingen. In de context van een bemiddeling: de dader is misschien niet te vertrouwen, ik heb angst en wil hem niet onder ogen zien. Tegelijk, die dader zou eigenlijk een tweede kans verdienen. Op basis van een afweging van het morele

karakter van de dader kunnen we geen beslissing nemen. Je kunt dus in conflict komen met verschillende morele intuïties, zonder dat een gemakkelijke uitweg binnen handbereik ligt. Je moet in dat soort situaties toch afgaan op morele normen of principes die buiten personen zijn gelegen: hulp, educatie, verdienste, rechtvaardigheid enzovoort.

Wat voor de oplossing van dergelijke praktische problemen geldt, geldt in nog sterkere mate voor rechtvaardiging van justitiebeleid, van de rechten van de verdachte tot de tenuitvoerlegging van de sanctie. Welke plichten moet de overheid op zich nemen? Welk handelen verdient criminalisering? Welke conflicten kunnen door burgers zelf worden afgehandeld? Welke rechtvaardiging van straf hoort voorop te staan? Bij al dit soort vragen worden we gedwongen om op morele principes terug te vallen: rechtvaardigheid, preventie van (verdere) schade, respect voor autonomie, enzovoort.

De formulering van (nieuw) beleid is per definitie toekomstgericht. Welke doelen moeten worden bereikt? Welke middelen zijn doeltreffend? Al gauw geven dan utilitaristische beginselen de toon aan. In het huidige justitiebeleid zijn dat bijvoorbeeld: formulering van hogere maximumstraffen ter afschrikking van burgers; veelplegers van straat afhouden en disproportioneel lang opsluiten. Formulering van beleid is tegenwoordig haast per definitie gericht op risicobeheersing en preventie van schade, vaak in monomane 'what works'-bewoordingen.

Toch kan niet het hele beleid daarop worden teruggevoerd. Ook de morele betekenis van het verleden blijft een rol spelen, vooral in strafrechtvaardigingen: waarvoor kunnen we de dader verantwoordelijk houden en welke genoegdoening moet slachtoffers worden geboden? Het zou mooi zijn als daders en slachtoffers daar zelf uitkomen. Maar vaak lukt dat niet, bijvoorbeeld als de misdaad zo ingrijpend is dat het slachtoffer elk contact met de dader wil mijden. We kunnen dan niet anders dan terugvallen op deontologisch redeneren, dat wil zeggen nagaan welke strafmaat de dader heeft verdiend.

Om herstelrecht ingang te laten vinden ontkom je er niet aan bestaande strafrechtvaardigingen te kritiseren. Je moet empirische claims onderuithalen en vooronderstellingen aanvechten. Daarbij moet je het doen met het bestaande arsenaal van ethische rechtvaardigingen, inclusief deontologische en utilitaristische argumentaties. Je moet vervolgens zelf rechtvaardigingen aandragen die aan de belangen en behoeften van eenieder tegemoetkomen. In dat debat ontkom je er dus niet aan op basis van beginselen generaliserende uitspraken te doen, bijvoorbeeld dat genoegdoening bieden aan het slachtoffer beter in behoeften voorziet dan insluiting van de dader. Het verduidelijken van of het reflecteren op morele praktijken, waaraan Pattyn de voorkeur geeft, schiet dan tekort.

Niettemin kunnen 'onwrikbare beginselen' een discussie ook verlammen of juist op de spits drijven. Sommige discussies worden per definitie in termen van 'hoge principes' gevoerd, zoals het pleidooi voor het afschaffen van de straf, of omgekeerd, het pleidooi dat de afgestrafte niet mag ontsnappen aan leedervaringen: 'the guilty deserve to suffer'.

Enkele decennia terug werd het juridische bolwerk uitgedaagd door de abolitionisten van links. De komende jaren zal dat bolwerk in toenemende mate aan de tand

worden gevoeld door populisten van rechts. Zij wensen net als herstelrechtelijke protagonisten een democratisering van de rechtspleging, zij het dat de rauwe en heetgebakerde stem van het volk daarin zou moeten doorklinken. In naam van het slachtoffer en zijn verwanten eisen populisten dat de 'wensen van het volk' een groter stempel drukken op het veiligheidsbeleid. Zij eisen een democratisering van de rechtspraak, zodat slachtoffers mede de straf kunnen bepalen. De poorten van justitie moeten dus verder open. De populistische roep om hardere bestraffing wordt vaak kracht bijgezet door 'hoge' morele principes. Vooral de utilitaristische beginselen van afschrikking en onschadelijk maken zijn populair, terwijl ook het deontologische beginsel van vergelding een heropleving doormaakt. We leunen dus momenteel sterker aan tegen de eerste rechtsvariant die Pattyn heeft onderscheiden: de wens om expressief en wraaklustig te straffen.

Daarbij speelt dat de media een veel groter stempel op de criminaliteitsbeleving drukken dan twintig of dertig jaar geleden het geval was. Burgers neigen ertoe hun mening te stoelen op heftige en gedramatiseerde misdaadbeelden en spectaculaire zaken. Tegen de achtergrond van dat mediaspektakel kan het helpen om de 'werkelijke mening' van het volk op het spoor te komen. Want burgers oordelen aanzienlijk milder wanneer hun concrete informatie over de achtergrond van daad en dader wordt verschaft. Daarnaast blijkt dat burgers openstaan voor alternatieve sancties wanneer zij informatie krijgen over de achtergrond van het delict en de intenties van de dader. Er blijkt om die reden – en dus ook in populistische tijden – draagvlak te zijn voor herstelrechtelijke benaderingen waarin de dader het slachtoffer genoegdoening biedt. Burgers zijn bereid genuanceerder te oordelen over misdaad en straf, mits zij zijn voorzien van ruime contextuele informatie. In dat opzicht lijkt het weinig zinvol de publieke discussie te belasten met 'hoge principes' als 'geen straf opleggen' en lijkt het lonender de narratieve kracht van specifieke herstelrechtelijke casussen te benadrukken. Dan komt ook aan het licht dat lang niet alle slachtoffers meegaan in een punitieve retoriek.

Literatuur

- Deklerck, J. (2007) Bescherming, rechten, herstel? Ethische verantwoordelijkheid gewikt en gewogen. In: E. Claes e.a., *Herstel en jeugd: nu in het (r)echt*. Brugge: die Keure.
- Leest, J. (2007) *Een redelijk ritueel. Bemiddelen tussen strafrecht en leefwereld*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Willigenburg, T. van e.a. (2000) *Ethiek in praktijk*. Assen: Van Gorcum.